

**МОНГОЛ ХЭЛНИЙ ҮГИЙН НЭГДҮГЭЭР ҮЕИЙН
[i] ЭГШИГИЙН АНИРШИЛ**

Хасмандал*

Монгол хэлний үгийн нэгдүгээр үеийн богино эгшигийн тухай олонхи хэл зүйн бүтээлүүдэд: “Үгийн нэгдүгээр үеийн эгшиг тодорхой сонсогдож, хоёрдугаар үеэс хойш орсон богино эгшиг нь балархайшиж гээгддэг.” гэж тайлбарлаж байна. Ойрын жилүүдэд туршилт авиа зүйн аргыг монгол хэлний судалгаанд ашиглаж, авиа зүйн судалгааг нарийсган гүнзгийрүүлж байгаа билээ. Үгийн нэгдүгээр үеийн богино эгшигийн тухай профессор Чойжонжав “ Монгол хэлний өргөлтийн тухай авианы туршилтын завсрын мэдүүлэлт “ хэмээх бүтээлдээ: “ Үгийн нэгдүгээр үеийн эгшиг анирших ба зарим нөхцөлд бүрмөсөн арилах үзэгдэл оршиж байна.” Гэж тэмдэглэсэн байна. Профессор Баярмэнд “ Байран аман аялгууны судлал ” бүтээлдээ: “ Нэгдүгээр үеийн эгшиг анирших буюу гээгдэх үзэгдэл байна.” Хэмээн бас дурдсан байна. Мөн Анастасия Муканова Карлсон “Rhythm and Intonation in Halh Mongolian “ номондоо: “Монгол хэлний үгийн эхний эгшиг заримдаа гээгддэг боловч үгийн хоёрдугаар үеийн эгшиг харин хэзээд тод авиалагддаг.” гэсэн тайлбарыг өгүүлсэн байна. Миний бие мөн энэ асуудалд ихээхэн анхааралтай хандаж, аль эгшиг чухам ямар авианы орчинд бараг хэдий нь аниршиж гээгдэж байгаа талаар ажиглалт хийж,” Монгол хэлний үгийн нэгдүгээр үеийн эгшиг авианы гээгдэл буюу аниршил” хэмээх гэх судалгааны өгүүлэл нийтлүүлсэн юм. “ Монгол хэлний үгийн нэгдүгээр үеийн эгшиг авианы гээгдэл буюу аниршил “ - д, үгийн нэгдүгээр үед орох бүх богино эгшигийн өмнө ба хойно нь адил бус гийгүүлэгч авиа орж болох бүх нөхцөлийг хангасан 1204 дан үгийг сонгож, эрэгтэй эмэгтэй зургаан авиалагчаар тус тус гурав удаа уншуулан задлалт хийжээ. Ажиглалт задлалтын үр дүнд монгол хэлэнд бүх эгшиг бүр аниршиж байх бөгөөд өмнө хойнох авианы орчин нь хамжих, хамжин шүргэх, шүргэх гийгүүлэгч байвч, голдуу амьсгалын түрэлттэй гийгүүлэгч буюу амьсгалын хүчлэг шүргэх гийгүүлэгч орох авианы орчин болно. Бас хойнох авианы нөхцөл нь [r][m][w] болох байдал ч эгшиг аниршиж байна. Тус удаа “Монгол ярианы хэлний материалын сан” □ - г ашиглан эгшиг авианы гээгдэх буюу анирших үзэгдэлд задлалт хийх болно. Иймээс нийтлүүлж өнгөрсөн дурдсан өгүүлэлтэй нэг сэдэвт бүтээл болно.

1. Материалын эрэлт

“Монгол ярианы хэлний материалын сан”- гаас арван цагийн материалд гарах [i] эгшигийн гээгдэх буюу анирших үзэгдэлд задлалт хийх болно. “Монгол ярианы хэлний материалын сан”(доош “ материалын сан” гэж дөхөмчилье) гэдэг нь БНХАУ- ын Нийгмийн шинжлэх ухааны фондын дэмжлэгээр хийсэн судалгааны бүтээл болно. Тус “материалын сан” хоёр хүний гучин минут орчмын чөлөөт ярилцлагаар бүрэлдсэн юм. Авиалагчид нь баримжаа авианы хичээл хүмүүжил хүртэж өнгөрсөн Хөххотод байгаа багш, оюутан, нэвтрүүлэгч буюу сурвалжлагч найруулагч юм. Тус удаа энэ “материалын сан” - гаас арван цагийн

*Өвөрмонголын Их Сургууль

материалыг сонгон задлалт хийх болно. Иймээс тус удааны задлалтд дөчин авиалагч байх бөгөөд арван зургаан эрэгтэй ба хорин дөрвөн эмэгтэй байна. Шингээлт хийхдээ материал уншуулан шингээсэн биш, харин чөлөөтэй ярилцлагыг шингээн авсан болохоор өдий төдий нутгийн ярианы онцлог гарч байна. Гэвч ийм материалыг ашиглан ярианы үзэгдлийг судлах нь дан үг буюу өгүүлбэр уншуулсан материалыг хэрэглэхээс илүү хэлний бодот байдлыг олж мэдэж чадна.

2. Задлалт хийсэн арга

“Материалын сан”- гийн фел (file) нэгбүрд шингээл хийсэн дууны Wav материал ба түүнийг задалж боловсруулсан TextGrid материал буй . “Материалын сан”-г судалгаанд ашиглахын төлөө тусгайлан боловсруулсан хайлтын Програмтай юм. Бид тус Програмыг ашиглан TextGrid материалыг Excel-д уншиж болно. Дараа нь “Материалын сан”- г боловсруулахад эгшигийн гээгдэлд тавьсан тэмдэг ба Excel- гийн чадамжийг уялдуулан эрж бүртгэх ажлыг гүйцэтгэсэн юм.

3. Задлалт хийх нь

Эгшиг авианы анирших гэдэг бол авиалахад дуутай эгшиг авиа нь дуугүй болох, дарий дууны хөвч доргихгүй болох үзэгдлийг зааж байна. Ийм байдалд авианы зурагт холбогдох гийгүүлэгчээс ил ялгаа байхгүй жигд бос долгионоос бүтсэн дууны долгионы зураг харагдаж балархайшсан эгшиг авиа сонсогдог. Эгшиг авианы гээгдэх гэдэг нь эгшиг авиа нь устаж , байхгүй болох үзэгдэл болно. Ийм байдалд балархайшсан эгшиг сонсогдохгүй мөртөө авианы зурагт холбогдох гийгүүлэгчийн зураг байхаас биш эгшигийн зураг харагдахгүй. Эгшиг авианы аниршилын тухай нарийн судалгаа хийхэд гээгдэх ба аниршихыг ялган үзвэл зохино. Бид тус өгүүлэлд эгшиг авианы гээгдэх ба анирших үзэгдэлийн тухай зөвхөн авианы орчны талаас задлалт хийх тул нарийн ялгасангүй гэдгээ тодорхойлъя.

Тус өгүүлэлд аниршил гэж хэлээд аниршаад байхгүй болж арилсаныг ч багтааж байна.

Эгшиг авианы анирших үзэгдэл нь бусад хэлэнд бас байх боловч хэл бүхний байдал адилгүй. Жишээлбэл, Япон хэлний эгшигийн аниршилийн тухай нэлээд урт удаан судалгааны түүхтэй бөгөөд хэлний авианы орчинд шинжилсэнээр барахгүй хоолойн булчингийн цахилгаан зургийг ашиглан судалж өнгөрчээ . Бас эгшгийн аниршилын газар орны тархалт жич үгийн өргөлт зэрэгтэй ч холбогдуулан судалжээ. Maekawa “ Эгшиг авианы аниршил ” - д , Япон хэлний уйтан эгшиг [i] [u] бусад эгшигийг бодвол амархан аниршдаг, түүний өмнө хойнохь авианы нөхцөл нь дуугүй гийгүүлэгч (онцгойлон шүргэх гийгүүлэгч) орох үед амархан аниршина гэжээ . Монгол хэлэнд аль ч эгшиг бүр аниршиж болох боловч тус удаа зөвхөн [i] эгшигийн анирших үзэгдэлд задлалт хийнэ.

Арван цагийн материал (бараг зуун мянга гарий үг буй)-ын задлалтад [i] эгшгийн аниршсан байдлын илэрсэн тооноой зөрөө их мөртөө үгийн давтамжийн зөрөө ч их байна.

Нарийн байдлыг доор үзье.

Арван цагийн материалд адил авианы орчинд [i] эгшигийн аниршсан тоо дөрвөөс дээш болохыг хураангуйлвал хүснэгт мэт. Үүнд: C1 нь аниршсан эгшигийн өмнөхь гийгүүлэгч, C2 нь аниршсан эгшигийн хойнох гийгүүлэгчийг илтгэж байна.

C1	tʃ	tʃ	tʃʰ	tʃʰ	tʃʰ	p	p	ʃ	ʃ	ʃ
C2	ʃ	l	m	k	n	tʃʰ	tʰ	ŋ	l	n
бүх тоо	58	348	16	18	58	165	28	57	65	125
Анир- шсан тоо	47	10	6	5	13	66	5	10	10	12
эзлэх харьцал	81%	3%	38%	28%	22%	40%	18%	18%	15%	10%

Доор хүснэгтийг үндэслэн хураангуйлан задалъя.

Өмнө хойнох гийгүүлэгчийн адил бос болохыг дагалдан эгшигийн анирших тооны зөрөө нэлээд их. “Материалын сан”- д гарсан үгийн давтамжын зөрөө ч нэлээд их байна. [i] эгшигийн аниршсан тоо нь хамгийн ихдээ материалд гарсан бүх тооны 81% байхад, хамгийн бага нь сай 3% л байна.

[i] эгшиг аниршиж байгаа байдалд, Өмнө орсон гийгүүлэгч нь [ʃ,tʃʰ,tʃ,p] зэрэг шүргэх, хамжин шүргэх, хамжих гийгүүлэгч болно. Хойно орсон гийгүүлэгч нь [ʃ,tʃʰ,k,tʰ] зэрэг шүргэх, хамжин шүргэх, хамжих гийгүүлэгчээс гадна, хамрын ба хажуугийн [m,n,ŋ,l] зэрэг дуутай гийгүүлэгч буй.

Аниршсан эгшигийн эзлэх харьцлын өндрөөс дараалуулвал өмнө хойнох гийгүүлэгч нь [tʃ-ʃ], [p-tʃʰ], [tʃʰ-m], [tʃʰ-k], [tʃʰ-n], [p-tʰ], [ʃ-ŋ], [ʃ-l], [ʃ-n], [tʃ-l] болно. Сонирхолтой нь, дээрхи “гийгүүлэгч-гийгүүлэгч” холбоололын “Материалын сан”- д гарсан холбогдох үг нь бүр ганц хоёрхон юм. Өмнөх гийгүүлэгч нь хамжин шүргэх [tʃ], хойнох гийгүүлэгч нь шүргэх [ʃ] орох авианы нөхцөлд [i] эгшигийн аниршсан харьцал хамгийн их. Тус холбоололын “Материалын сан”- д гарсан нь “жишээ” гэх үгний олон хувилал болно. Тус үг нь үгсийн холбоонд орвол [tʃiʃə:] гэж тодорхой хэлэгдэх нь цөөн, 81% нь нэгдүгээр үеийн [i] эгшиг гээгдсэн бол үлдсэны олонхи нь үгийн эхний [tʃi] үе гээгдэж байна. [tʃ] ба [ʃ] бол авиалахад амны хэлбэр [i]-тэй маш ойролцоо, тус хоёр гийгүүлэгч хамт ороход [i] эгшиг амархан аниршдаг.

[i] эгшиг аниршиж байгаа авианы нөхцөл нь өмнөх нь бүр дуугүй гийгүүлэгч болно. хойнох нь дуутай, дуугүй хоёр зүйлийн байдал буй. Үүнд өмнө хойнох авианы нөхцөл нь бүр дуугүй, хамжих, хамжин шүргэх зэрэг гийгүүлэгч байх нөхцөлд [i] эгшиг аниршиж байгаа нь бүх аниршсан эгшигийн 67% байх тул, хойнох эгшиг нь дуутай болохоос давуулаг байрыг эзэлж байна.

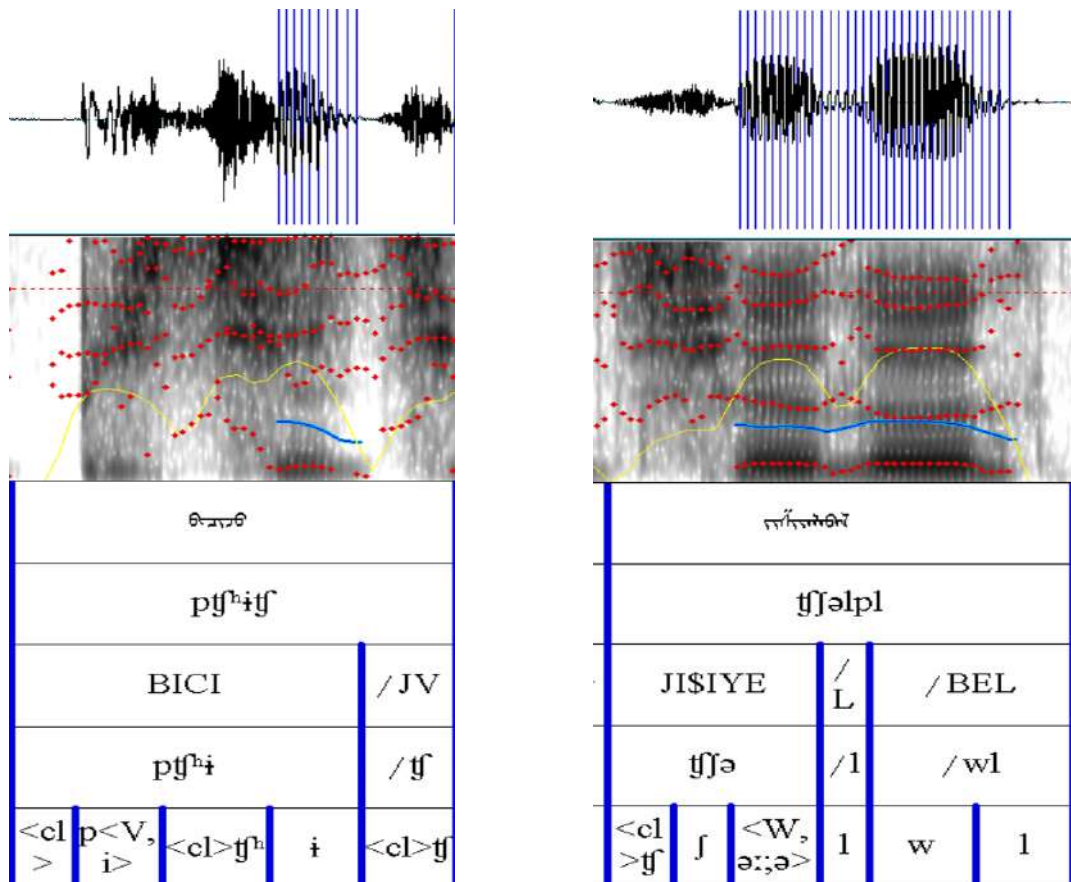
Эгшигийн аниршилтай холбогдох гийгүүлэгч нь хамжих, хамжин шүргэх, шүргэх зэрэг дуугүй гийгүүлэгч гол болж байна. Яагаад ийм авианы орчинд эгшиг амархан аниршдагийг задалж үзвэл, хамжих ба хамжин шүргэх гийгүүлэгчийг авиалахад харш саад үүсгэх, үргэлжлэх, саадаа давах гурван алхмаар явагдах тул авиалах цаг нь харьцангуй урт байдаг. Шүргэх гийгүүлэгч нь ер нь бусад гийгүүлэгчээс авиалах цаг нь урт онцлогтой.

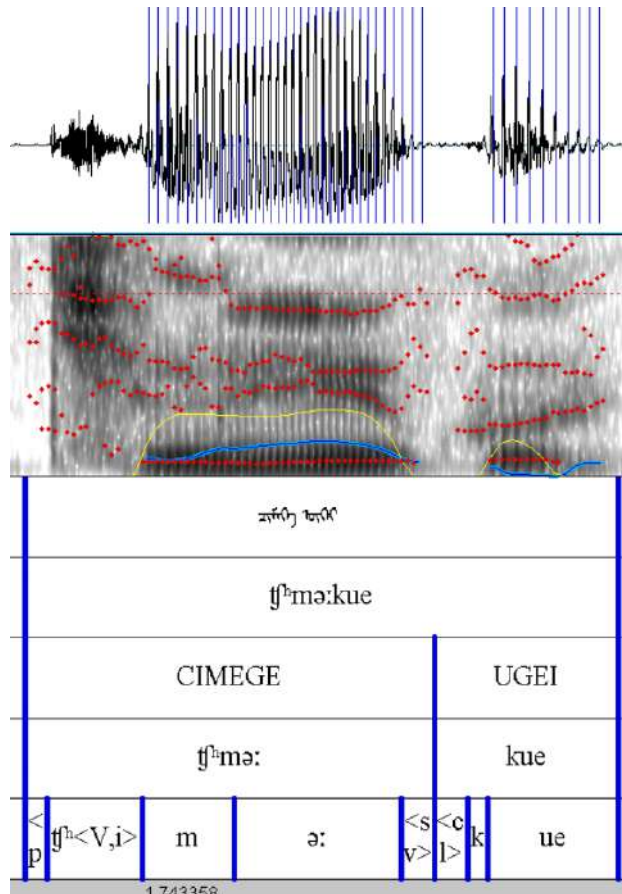
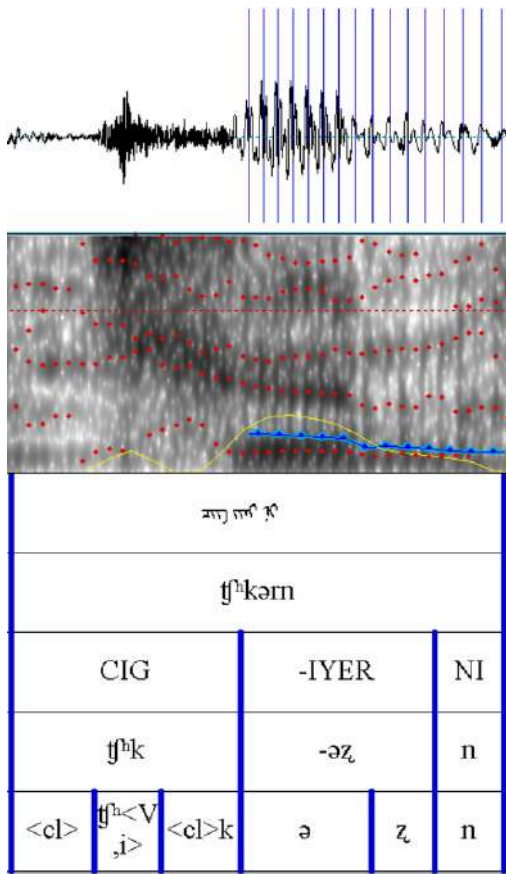
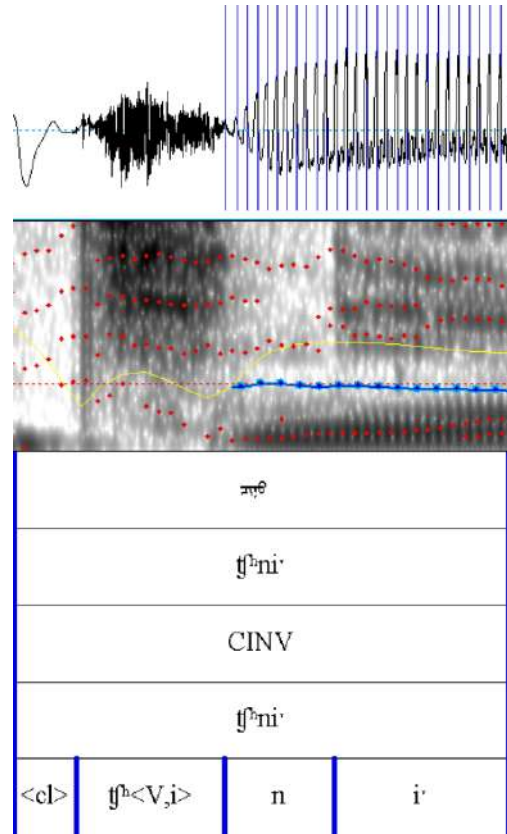
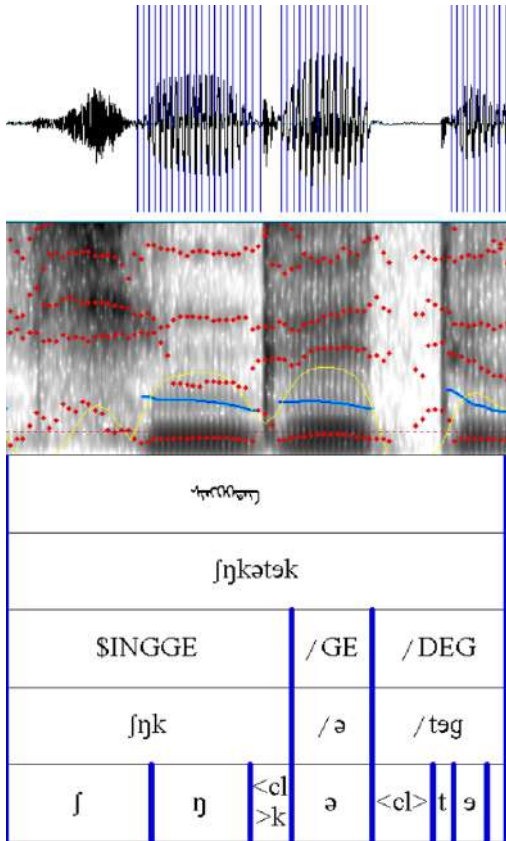
Хойно нь адилхан урт шиг авиалагдах адил онцлогтой хамжих, хамжин шүргэх буюу шүргэх гийгүүлэгч орвол дууны хөвч доргихоос өмнө, хойнох гийгүүлэгчийн онцлог нь илрээд, эгшиг тод авиалагдаж чадахгүй аниршиж байна.

Хойнох гийгүүлэгч нь дуутай гийгүүлэгч болох үед ч эгшиг аниршиж байна. Ийм байдал баахан будлиантай юм. Авианы зургаас үзэхэд чухам аниршсан эгшиг юм уу, дуутай гийгүүлэгч үү гэдгийг ялгахад хүчиртэй, Өмнө орсон хамжих, хамжин шүргэх ба шүргэх гийгүүлэгчийн нөлөөнд нэгэнт дууны хөвчийн доргилтоо алдсан эгшиг нь хойнох дуутай гийгүүлэгчтэй ижилшиж байгаа байдалтай.

Тус удаа арван цагийн чөлөөт ярилцлагын материалыг ашиглан үгийн нэгдүгээр үед орох [i] эгшигийн анирших үзэгдэлд задлалт хийсэн юм. Олсон дүгнэлт гэвэл, [i] эгшигийн анирших гол болох авианы орчин нь өмнө хойнох гийгүүлэгч нь хамжих, хамжин шүргэх, шүргэх зэрэг дуугүй гийгүүлэгч орох байдал болно. Энэ нь Япон хэлний байдалтай нэлээд ойролцоо байна. NHK “日本語発音アクセント辞典” ⑦_д Япон хэлэнд уйтан эгшиг [i] [u] - гийн өмнө хойно нь [p,t,k,φ,s,ʃ,ç,ts,tʃ] зэрэг гийгүүлэгч орох нөхцөлд аниршдаг гэжээ. Ихэвчилэн үзэхэд бүр өмнө хойнох гийгүүлэгч нь хамжих, хамжин шүргэх, шүргэх зэрэг дуугүй гийгүүлэгч болно. Гэвч монгол хэлний бол хойнох гийгүүлэгч нь дуутай болох авианы орчинд ч аниршиж байгаа нь 33% -ыг эзэлж байна. Эгшигийн анирших үзэгдэлд өмнө хойнох авианы орчн нь гол болох нөхцөл болдог. Авианы анирших үзэгдлийг цааш судлахад түүнийг нөлөөх бусад элемент жишээлбэл, дууны чанга сул, өндөр нам жич авиалах хурдац буюу нутгийн аялгууны нөлөөлөл, үгийн өргөлт зэрэг олон талтай холбогдуулах чухалтай юм.

дагалдуулал Эгшиг авианы аниршлийн зураг

Зүүлт

1 Чойжонжав,” Монгол хэлний өргөлтийн тухай_авианы туршилтын завсарын мэдүүлэлт”, “Өвөр монголын их сургуулийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл”, 1993/1.

Баярмэнд,” Байран аман аялгууны судлал“, Өвөр моголын ардын хэвлэлийн хороо, Хөххот, 1997 он.

Anastasia Mukhanova karlsson ,”Rhythm and Intonation in Halh Mongolia” , printed in Sweden Student Iitteratur Lund 2005.

Юй рүн (Насмандал),” Монгол хэлний үгийн нэгдүгээр үеийн эгшиг авианы гээгдэл буюу аниршил”,”Өвөр монголын их сургуулийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл”, 2011/6.

Монгол Улсын Боловсролын Их сургууль,” Монгол судлалын чуулган”, эрдэм шинжилгээний сэтгүүл , 2012/2, Улаанбаатар.

前川喜久雄、「母音の無声化」、「日本語と日本語教育」 第2巻、日本語の音声韻、杉籐美代子編集、明治書平成元年。

NHK 「日本語発音アクセント辞典」, NHK 放送文化研究所, 2009, 付録P137。

Номзүй

1. Хөхө Чойжинжав, " Монгол хэлний авианы дууны ухааны задлалт", Өвөр монголын их сургуулийн хэвлэлийн хороо, Хөх хот, 1999 он.
2. 日野資純, 「母音の無声化有声化の実態と諸条件」, 『人文論集』 静岡大学人文学部人文科学研究報告、N17、1966年。
3. 前川喜久雄, 「共通語における母音の無声化の確率について」, 『言語の世界』 1巻2号、昭和58年。
4. 杉籐美代子, 「母音の無声化—東京と大阪の場合—」と「日本の8都市における母音の無声化」, 『日本語の音』 日本語音声の研究3、杉籐美子編集、和泉書院、1996年。
5. 吉田夏也, 「音声環境が母音の無声化に与える影響について」 『国語学』 第53巻3号、2002年。
6. Kikuo Maekawa and Hideaki Kikuchi ,<Corpus-based analysis of vowel devoicing in spontaneous Japanese:an interim report>, Voicing in Japanese Edited by Jeroen van de Weijer Kensuke Nanjo Tetsuo Nishihara, Mouton de Gruyter Berlin NewYork, 2005.